

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ (PhD) TÉZISEI

Ninkov Olga

EISENHUT FERENC (1857–1903) ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

Témavezető: Dr. Szabó Júlia †, Dr. Bellák Gábor
Budapest, 2009

1. A disszertáció tárgya, kitűzött célja, szempontjai

A disszertáció tárgya és elsődleges célja Eisenhut Ferenc (Német-Palánka, 1857 – München, 1903) életrajzának rekonstrukciója illetve az életmű feltárása; valamint ennek kapcsán egy komplex kronológiai sorrend és katalógusjegyzék kidolgozása. Mivel munkánk a művész első monografikus feldolgozása, elsődleges célunk az volt, hogy a felkutatott adatokból kirajzolódó tényszerű, új információk kerüljenek előtérbe, de feladatunknak tekintettük a feltárt adatok történelmi és művészettörténeti kontextusban való elhelyezését, valamint bizonyos alkotások stilisztikai illetve ikonográfiai vizsgálatát is.

Eisenhut a Münchenben tanuló és élő magyar festők köréhez tartozott. Az életműben dominánsan vannak jelen az orientalista festészet jegyében alkotott művek, amely jelenség nem független attól a tényről, hogy a müncheni akadémián a történeti festészetel egyenrangú diszciplína volt az orientalista festészet. A kutatás két legfontosabb kiindulópontja tehát a müncheni magyar festők körének, valamint az orientalista festészetnek a vizsgálata volt, ez utóbbin belül is Eisenhut életművében az orientális festészet kialakulásának körülményei, szakaszai, sajátosságai, társadalmi háttéré; és magyarországi, valamint nemzetközi fogadtatása.

Az életmű kisebb hányadát teszik ki a történelmi festészet körébe tartozó képek, illetve a körképfestészet, melynek létrejöttében fontos szerepe volt a millenniumi ünnepegeknek. Az 1896-ban festett *Zentai csata* – amely ma is eredeti helyén, Zomborban, a hajdani Bács–Bodrog vármegyeházán található – Eisenhut legtöbbet publikált műve, népszerűsége a köztudatban árnyékot vetett Eisenhut orientalista festészetére. Célunk, hogy az életmű szemlélésében keletkezett egyensúlyeltolódást helyrehozzuk, és pótoljuk a *Zentai csata* történetéről és formai sajátosságairól szóló ismeretek hiányát. Ugyanez vonatkozik a *Hódoló díszfelvonulás* körképre, amely a magyarországi körképekről szóló szakirodalomban eddig fehér folt volt, holott a műfaj egyik legkésőbbi példája.

A disszertáció érintőlegesen tárgyalja még Eisenhut tájképfestészetét, amely ugyan egyfajta „másodlagos” műfaj az életműben, de fontos adalékokkal gazdagítja a művész élettörténetével, valamint helytörténettel kapcsolatos ismereteinket. Külön helyet kap még a disszertációban Eisenhut festészeti tevékenységén kívül eső szerepkörének a bemutatása: családalapítás, a magyar művészeket Münchenben támogató tevékenysége, valamint a német művészek pesti kiállító tevékenységét segítő törekvése.

2. A téma kutatásának előzményei

Eisenhut Ferenc életének és munkásságának eddig nem történt meg monografikus feldolgozása, csak részleges ismertető, adatközlések jelentek meg. Életrajzának és műveinek

rövid ismertetését elsőként Szana Tamás közli 1889-ben; a közlemény erénye a hitelesség. A közzétett rajzok és festmények hasznos adalékul szolgálnak az életmű 1883 és 1889 közötti szakaszának feltárásában.

A festő halálakor megjelenő hosszabb méltatások, elsősorban Malonyai Dezső és Ambrozovics Dezső írásai, szintén az életrajzi adatokat gazdagítják. Malonyai közvetlen, baráti hangon mutatja be a festő személyiségét, lelki alkatát; elsősorban a Kelet szerelmesét tárja elénk. Ambrozovics néhány olyan adatot sorol fel Eisenhut utolsó éveiből, amelyek csak a művészeti-közéleti viszonyokban járatos kortársak számára voltak ismertek, ezen felül első ízben állítja fel az általa ismert harmincegy festményének kronológiáját.

Eisenhut életművének első retrospektív jellegű áttekintését halálát követően Budapesten megrendezett tárlat tette lehetővé 1903-ban. A kiállításához kapcsolódóan Divald Kornél művészettörténész írt Eisenhutról; tanulmányában az életmű pontos jellemzését, az adatok és művek találó és rövid szintézisét nyújtja. Írását a művészettörténész szakma több mint száz évre elfelejté, mi azonban többször hivatkozunk rá.

A kutatás további támpontját a Szendrei János – Szentiványi Gyula szerzőpáros által 1915-ben közzétett *Magyar képzőművészek lexikonjának* Eisenhutra vonatkozó szócikke jelentette, melynek újdonsága a kitüntetések és a kiállítások felsorolása, valamint a bő bibliográfia.

Eisenhut művészetére az ötvenes évek elején figyeltek fel újra, a müncheni magyar és a délvidéki magyar festészet áttekintésének során. Lyka Károly *Magyar művészetlet Münchenben 1867–1896* című könyvében Eisenhut műtermének leírását nyújtja, és egy tágabb kontextusban kiemeli Eisenhut fáradozását a magyar művészeknek a müncheni tárlatokon való részvételéért. Fontos meglátása még a szerzőnek, hogy Eisenhut népszerűvé növekedésének és a kiállításokon elért sikereinek egyik okát abban látja, hogy festményeit a német fametszőintézetek és kliségyárak rendszeresen reprodukálták. A Palicson 1952-ben megrendezésre kerülő Vajdasági Magyar Képzőművészek Kiállításán Eisenhut művei is szerepeltek, aminek alkalmából B. Szabó György rövid, pozitív hangvételű értékelést ad a festő kompozíciókézségéről, festőiségéről és rajzairól.

Az első monografikus jellegű kutatásra az 1950-es évek elején került sor Müller Béla–Polyato által, aki mint bácskai származású, német nemzetiségű képzőművész-pedagógus látott a feladathoz. Önálló füzetként *Franz Eisenhut – Ein donauschwäbischer Maler orientalischen Lebens* címen 1966-ban Bécsben jelent meg kutatásának tömörített változata, melyben Ambrozovics Dezső 1903-ban megjelent nekrológiáját idézi, amelyet saját kutatásával egészített ki, sajnálatos módon több helyütt téves adatokkal. Müller nagy érdeme, hogy az enyészettől mentett meg jó néhány Eisenhut által készített fotót, levelet és magánéletről szóló adatot, melyeket a festő özvegyétől, Eisenhutné Raichl Adrienntől (1879–1965) és hozzátartozóktól gyűjtött. Habár a fotók és a levelek nem jelentek meg az említett kis füzetben, Müller Béla utódainak köszönhetően felhasználhattuk kutatásunk során.

3. A disszertáció felépítése, eredményei

A disszertáció több nagyobb, kronológiai sorrendet követő részre tagolódik, melyeken belül kisebb tartalmi egységekben tárjuk fel a kutatás eredményeit. A *Bevezetőben* ismertetjük a kutatás témáját és céljait, valamint a munkánkat megelőző kutatástörténet főbb állomásait.

A kezdet című fejezetben a családi háttér, a budapesti (1875/76, 1876/77) és müncheni (1877–1885) tanulmányok, az első és a második kaukázusi út (Batum, Tiflisz, Gunib, Derbent, Dagesztán, Baku; 1883, 1884), valamint a kiállításokon való szereplés első éveinek (1882-től) bemutatása szerepel. A kezdeti időszakaszban Telepy Károly támogatásával és Munkácsy Mihály festményeinek hatásával számolhatunk, anyagi értelemben pedig Mezey Károly palánkai ügyvéd, majd a Magyar Vallás és Közoktatási Minisztérium pártfogásával. Eisenhut egyike a magyar területről érkező müncheni növendéknek, akiknek száma a kiegyezést követő években

megnőtt, amihez az állami ösztöndíjak is hozzájárultak, mint ahogy Eisenhut első két tanulmányútját is utazási ösztöndíj segítette.

A korai műveken a müncheni Akadémián folyó zsánerfestészet oktatás során tanultak hatása érződik. Az első sikereket kaukázusi életképeivel éri el. A *Korán általi gyógyítás* (1883) című festményét a pesti kiállításon való bemutatása után a Királyi Magánpénztár vásárolja meg, *Tatár iskola Bakuban* (1885) című művet a müncheni Akadémia ezüstéremmel díjazza, majd egy londoni műáros vásárolja meg. A festmény Munkácsy alkotásaival (*Siralomház, Ásító inas*) mutat rokonságot, és egy, az egész életművön végigvonuló motívum, a büntetés motívuma, jelenik meg rajta (*Kegyvesztett*, 1889, *Ítélet előtt*, 1890, *Osztzkodás a zsákmány körül*, 1901).

A *Sikerek ideje* című fejezet Eisenhut művészi pályájának legsikeresebb, valamivel több, mint nyolc éves időszakát tárgyalja, melynek kezdete a *Gül baba halála* (1886) Állami Nagy Aranyéremmel való kitüntetése. A díjjal Képzőművészeti Tanácsbeli tagság járt. A festmény a párizsi Szalon, illetve Jean-Léon Gérôme hatását mutatja, amely hatás a világos és gazdagabb színárnyalatokban, valamint a mű méreteiben mutatkozik meg. Eisenhut huzamosabb ideig a francia orientalista festészet hatáskörében marad. A sikeráradatot 1888-tól a nemzetközi szereplések és az ott elért eredmények gazdagítják: München (1888, 1892, 1897, 1901) Bécs (1888), Berlin (1891, 1892, 1893, 1895), Antwerpen (1892), Madrid (1892), Párizs (1895). A nemzetközi tárlatokon Eisenhut az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat osztályán belül állít ki. Két alkotását többször is díjazzák: *Kairói iskola* (München, 1892, Berlin, Párizs, 1895) és *Ítélet előtt* (Madrid, 1892). Ebben az időszakban utazásainak célpontja Észak-Afrika (1886/1887, 1891, 1892, 1894). Az útvonalhoz Itália megismerése is hozzátartozott (*Nápoly a Vezúvval*). A későbbiekben Egyiptomba és Szíriába tesz tanulmányutakat, amely két ország a korabeli magyar utazók között népszerű úticélnak számított, Eisenhuton kívül más magyar képzőművészek (Malonyai Dezső, Iványi Grünwald Béla, Zsolnay Miklós, stb.) is jártak ezen a vidéken. A disszertációnak ebben a fejezetében helyet kap Eisenhut müncheni műtermének ismertetése, és Lenbach magyarországi kiállításának a szervezésében való közreműködése.

Eisenhut sikeres időszakának érett, az orientalista festészet jegyében fogant alkotásainak egy része az orientalista zsánerképek műfajába tartozik. A képeken, melyeken szinte kizárólag férfiak szerepelnek, az iskolai, illetve a vallásos életből láthatók jelenetek. Gyakorik az utcakép ábrázolások is. 1888-tól kezdve megjelennek a nőalakokat szerepeltető témák. Ezek a művek két nagyobb csoportra oszthatók. Az egyik csoport legkorábbi darabja a *Rabszolga vásár* (1888), amely témáját tekintve Léon Gérôme *A rabszolga kereskedés* (1867) című festményével mutat rokonságot: az eladásra bocsátott, kiszolgáltatott, félmeztelen nőt méregetik az őt körülálló férfiak. A motívum az angol és francia városi középosztály által a XIX. század folyamán keletkezett szexuális változásokkal, és annak egy jelenségével, mint a prostitúció, áll kapcsolatban, de utal a nőnek a férfitársadalom által meghatározott társadalmi helyzetére is. Ebbe a csoportba tartoznak még a festő következő művei: *Hadizsákmány* (1889), *Kegyvesztett* (1889), *Ítélet előtt* (1890), *Rabnők a fürdőben* (1898). Az *Ítélet előtt* a rab és a büntetés motívumai mellett megjeleníti a leszboszi szerelem gondolatát. A festmény kompozíciója hasonló Fernand Cormon *Féltékenység a szerájban* (1874) című festményének kompozíciójához, de tartalmában Gustave Courbet *Álom* (1866) című alkotásával rokon. A leszboszi szerelem a háremek női kapcsolatairól szóló európai férfibeszélgetések és a század irodalmának, képzőművészetének egyik témája volt.

Eisenhut nőket megjelenítő orientális festményeinek másik csoportja a XIX. századi orientalista festészet kedvelt témáit dolgozza fel: a háremhölgyek időtöltését, szórakozását mutatja be, vagy a háremhölgyet egymagában jeleníti meg. Ide tartoznak: *A háremben* (1888/89), *Egy álom* (1891), *Dolce far niente* (1892), *A kedvenc* (1893) *Új fátyol vásárlása* (1892), *Az új favorit bemutatása* (1893), *Bajadér* (1891 körül), *A mesélő* (1903), *Álmodozás* (1903), *Az éber ör* (1893). Az életmű kiemelkedő alkotása az *Egy álom*, melynek eredeti percepcióját jelenleg a megsötétedett képfelület gátolja. Az alkotáson a nőalak ábrázolása közel áll Gabriel Max *Lady Macbeth* (1885) művéhez, színvilága pedig beleillik 1891-es müncheni Szalont jellegzetes lila és a kék dominanciájába. A színek lélektani hatásának kiaknázása, az álmvilággal foglalkozó

tematika a festőt a korabeli szimbolista törekvésekkel hozza összefüggésbe. A festmény az 1880-as évek vége felé Münchenben divatba jött, úgynevezett „szembeablakos” kép típusába tartozik.

Eisenhut sikeres orientalista időszakának záróakkordja az 1894-es afrikai útján keletkezett *Kakasviadal* (1894) című életkép, amelyen a művészi célok mellett a festő számára fontos a mű illusztratív, elbeszélő jellege. A festmény a tömegjeleneteket ábrázoló késői képek kezdetét jelenti egyben (pl. *Teaivó társaság Szamarkandban*, 1899/90, *Keleti város szélén*, 1899/90).

A disszertáció *Millenniumi lázban* című fejezetének első része a New York Kávéház mennyezeti képeinek elkészítésére tér ki, amelyek Magyar Mannheim Gusztáv terveinek alapján valósultak meg (1894). A fejezet nagyobb része a *Zentai csata* (1896) megrendelését, elkészítését, szereplését és elhelyezését dolgozza fel, valamint a kép elemzését tartalmazza. Fény derül a festő és a téma kiválasztásában döntő szerepet játszó Bács–Bodrog Vármegye Történelmi Társulat jelentőségére. A mű kialakításánál Eisenhut a XIX. századi historizáló akadémikus történeti festészet tendenciáját követve az esemény és a szereplők idejének művészetéből merít, és barokk kompozíciós megoldásokat alkalmaz (átlós szerkezet, repousoir figurák, a török katonák holtteste és a csata trófea jelvényei felett megjelenő győztes hadvezér alakja). Előképként elsősorban Savoyai Jenő hadvezér udvari festőjének, Jan van Huchtenburgnak a festménye alapján készült csatát ábrázoló metszet, valamint a Barzellini József rajza nyomán keletkezett metszetet szolgált. A festmény a maga idejében a fővárosi kritikákban – Keleti Gusztáv írását kivéve – negatív visszhangra talált, de végleges helyén, Zomborban, az egyik első profán jellegű, köztérben elhelyezett képzőművészeti alkotásként tartják számon, amelynek hatása és sikere hosszú idő elteltével sem halványult el.

A *Millenniumi lázban* című fejezet utolsó két része a *Hódoló Diszfelvonulást* megörökítő körkép elkészítését, valamint a festő hosszabb pesti tartózkodása során keletkezett, kevésbé ismert művek bemutatását (pl. *Szent László üldözőbe veszi a kunt*, *Újlaki Krstbajer Villa*) foglalja magában. Eisenhut a körkép festésénél a Feszty-féle Magyar Körkép (betéti) Társasággal kötött szerződés értelmében munkatársakat alkalmazott (Márk Lajos, Zich Ferenc, Meissl Ágoston, Wankie László, Olgvai Ferenc, Szlányi Lajos, Mihalik Dániel, Mály József). A körképet a Feszty-féle körképpalotában 1898. augusztusában nyitották meg és 1899. szeptemberéig volt látható, mint az utolsó, ezen a helyen látható körkép. A műfaj ideje leáldozóban volt, a körképpalotát pedig lebontották.

A *Fordulatok ideje* című fejezet a festő magánéletében, és pályafutásában bekövetkező fordulatokat, életének utolsó éveit, első önálló tárlatát (1903) és a hagyaték utóéletét dolgozza fel. Eisenhut utolsó nagy tanulmányútját megelőzően felkeresi Jankó János néprajzkutatót, és útbaigazítást kér tőle. Feleségével és gyermekével a Buharai emír udvarának vendége (1899). Mivel gyermeke az ott tartózkodás során meghal, az utat nem folytatják, feleségével együtt visszatérnek Európába és a házaspár véglegesen Münchenben telepedik le, felhagyva az utazásokkal, lemondva ezzel a művészetében az egyik alapvető fontosságú inspirációforrásról. Alkotótevékenységének utolsó periódusából három festményét ismertetjük bővebben: *Népünnepély a Kaukázusban* (1900), *Veszekedés a zsákmány körül* (1901), *Hunyadi kirohanása Nándorfehérvárnál 1456* (1902). Több késői ismert művének fő jelenete a tánc – a téma aktualitását az első magyar mozgófilm azonos címe (*A táncz*, 1901) mutatja. Festői pályafutásának leáldozása a magyar művészet színterén bekövetkezett változásokkal áll kapcsolatban, de a magyar művészeket Münchenben segítő, képviselő tevékenysége hivatalos elismerést nyert ebben az időben, aminek tárgyi emléke a Lippich Elekkel folytatott levelezése. Eisenhutot ebben a tevékenységében segítette az 1896-ban alakult „Luitpold-Gruppe”-hoz tartozása.

Munkásságának megítélésében fordulatot jelentett a halála után, 1903 októberében a Műcsarnokban rendezett önálló tárlata, ahol első ízben lehetett látni műveinek és vázlatainak nagy részét.

Eisenhut Ferenc művészi tevékenysége nemcsak azért érdemel figyelmet, mert a XIX. század utolsó két évtizedében nemzetközi viszonylatban is az egyetlen magyar orientalista

festőművész, akinek művei nemzetközi elismerésben részesültek, és aki a magyar képzőművészetet képviselte orientalista festészetével. A romantika korában meglevő magyar orientalista tájkép és életkép hagyományára, és a magyar kelet-tudatra épülő tevékenységével egyben hozzájárult a magyar városok ébredő képzőművészeti életéhez, és a magyar művészet nemzetközi helyzetének fejlesztéséhez. A magyar művészetet Münchenben segítő, szervező tevékenysége figyelmet érdemlő tényező. Festészetét kitűnő kompozíciós készség, technikai tudás jellemzi. A művészettel szembeni alázatot és kitartást ötvöző művészi öntudat volt sajátja Eisenhut Ferenc művészi egyéniségének. Életrajzának és alkotótevékenységének kutatása nem minden esetben jár új művészettörténeti eredményekkel, de társadalomtörténeti, helytörténeti és művészetszociológiai természetű adatokkal is szolgál. Művészete értékes és integrális része a magyar művészettörténetnek. A kutatásunk folyamán feltárt életmű csak részben volt anyagi valóságában is vizsgálható. A felsorolt művek közül többet csak reprodukció vagy fénykép után sikerült azonosítani. A lappangó művek előkerülésével, valamint az Eisenhuthoz valamilyen módon kapcsolódó művészek tevékenységének, illetve a XIX. század második felének orientalista festészetéhez fűződő egyéb hazai példák feldolgozásával Eisenhut életművét is új kontextusba lehet majd helyezni és interpretálni.

4. A témakörben készült publikációk

Kiállítás a Milekics villában. A Vajdasági Magyar Képzőművészek Kiállítása Palicson 1952-ben. In: Üzenet, XXXII. évf., tavaszi szám, Szabadka, 2002. 272–287.

Eisenhut Ferenc, a Zentai csata festője. Katalógus, Városi Múzeum, Zenta 2006.

150 éve született Eisenhut Ferenc. Katalógus, Városi Múzeum, Szabadka 2007.

150 éve született Eisenhut Ferenc. Katalógus, Városi Múzeum, Zombor 2007.

Eisenhut Ferenc élete és művészete (1857–1903) / Život i delo Franca Ajzenhuta (1857–1903) / Kunst und Lebens von Franz Eisenhut (1857–1903). [Könyv] Gradski muzej / Városi Múzeum / Stadtmuseum, Subotica / Szabadka 2007.

Egy az elfeledettek közül: Müller Béla. Adalék a Bácskai Képtár teljesebb áttekintéséhez / Jedan od zaboravljenih: Bela Miler. prilog celovitom sagledavanju Bačke galerije. In: Museion 6., Városi Múzeum, Szabadka, 2007. 82–92.

Megjelenés alatt

Látványosságok (panoráma, ködfátyolkép, camera obscura). Csáth és a képzőművészet, 1897–1916. In: Csáth Géza orvosi naplójának rajzai. Városi Könyvtár, Szabadka.

Kiállítások

Eisenhut Ferenc, a Zentai csata festője. Zenta, Városi Múzeum, 2006. szeptember

150 éve született Eisenhut Ferenc. Szabadka, Városi Múzeum, 2007. január – március

150 éve született Eisenhut Ferenc. Zombor, Városi Múzeum, 2007. május

Eisenhut Ferenc festményei és rajzai. Újvidék, Szerb Matica Képtára, 2007. szeptember – október

150 éve született Eisenhut Ferenc. Nagybecskerek, Népmúzeum, 2007. november